

ORIOI DE BOLÒS I LA *FLORA DELS PAÏSOS CATALANS*

Tothom deurà estar d'acord amb mi si afirmo que l'estudi de la flora dels territoris de llengua i cultura catalanes és una de les tasques més importants que va desenvolupar Oriol de Bolòs, i que la *Flora dels Països Catalans* en quatre volums (Bolòs i Vigo, 1984-2001) és una de les obres més importants que ha llegat a la posteritat.

PRECEDENTS

La síntesi florística bolosiana no va pas néixer, evidentment, del no-res, sinó que va ser en certa manera la culminació d'uns estudis botànics que tenen com a precedent més clar l'esplet d'obres florístiques d'una certa volada que van anar apareixent des de final del segle XIX. Entre les més antigues escau d'esmentar les de Costa (1877), Gautier (1898) i Barceló (1878-1881), per als Països Catalans, i les més generals de Willkomm i Lange (1861-1880), per a l'Espanya peninsular, i de Coste (1901-1906), per a França i Còrsega. Sensiblement posteriors són la flora de Knoche (1921-1923), sobre les illes Balears, i la *Flora de Catalunya* de Cadevall (1913-1937), i encara més properes, la francesa de Fournier (1961) i l'europea de Tutin i altres (1964-1980). Aquestes obres constitueixen l'entramat i el camí que, d'una manera o altra, porten fins a la *Flora dels Països Catalans*.

L'obra de Bolòs enllaça més especialment amb la de Cadevall i amb els projectes, lamentablement estroncats, de Pius Font i Quer, el prestigiós botànic català que podem considerar deixeble d'aquell.

Pel que fa als mapes de distribució que figuren en aquella *Flora*, tenen precedents llunyans en els assajos fets per Font i Quer i pel mateix Bolòs entre els anys

1950 i 1960 i en la col·laboració d'aquest darrer en l'obra corològica de Hermann Meusel. Tenen, també, connexions més properes amb la cartografia de les espècies que es va iniciar des de la Universitat de Barcelona, prenent com a referència de primer el reticle de la projecció de Lambert i després, per mor d'adaptar-se al sistema comunament emprat en altres països europeus, la quadrícula UTM de 10 quilòmetres de costat. D'aquest projecte va sorgir més tard, dins l'Institut d'Estudis Catalans, el programa ORCA (Organització per a la Cartografia de les Plantes Vasculars als Països Catalans), que, a banda d'un volum introductori (Bolòs, 1985) i un primer recull aïllat l'any 1987, ha anat publicant regularment, des del 1991, l'*Atlas corològic de la flora vascular dels Països Catalans*.

ELS PROJECTES DE FONT I QUER

La implicació de Font i Quer en síntesis florístiques va iniciar-se l'any 1932, en assumir, per encàrrec de l'IEC, la revisió i la publicació dels tres darrers volums de la *Flora de Catalunya* de Cadevall, que durant la dictadura de Primo de Rivera havien quedat congelats. Parlant d'aquesta *Flora*, permeteu-me que torni a cridar l'atenció sobre una interpretació dels fets un xic confusa que s'ha anat perpetuant indefinidament. En el sisè volum de la dita *Flora*, editada l'any 1937, hi ha sengles notes de Font i Quer que asseveren que Cadevall no havia deixat cap manuscrit corresponent ni a les gimnospermes ni a les criptògames vasculars i que els textos editats havien estat confegits, respectivament, per ell mateix i per Werner Rothmaler. En canvi, Cadevall deia abans de morir que havia deixat enllestida tota l'obra, cosa que el mateix Font corroborava en escriure, l'any 1934, una necrològica del seu mestre. De les gimnospermes, no en tinc altra notícia. Ara, de les criptògames vasculars, sí que sé que Cadevall ja n'havia publicat, l'any 1919, una monografia, en castellà, esmentada precisament en aquella necrològica, en què indicava «que servirá de complemento y remate de la citada obra» (la seva *Flora*). Comparats els textos corresponents de la monografia i del sisè volum, en general no són gaire coincidents, o no pas més que entre ells i la *Flore* de Coste, llevat d'alguns paràgrafs, com és ara el de la distribució de *Cystopteris montana*, que la situa exactament en les mateixes localitats en el mateix ordre. Tenia a les mans Rothmaler la publicació de Cadevall quan redactava el text de les criptògames vasculars? Com és que Font l'any 1934 esmenta aquella monografia i l'any 1935 encomana els pteridòfits a Rothmaler, adduint que no existia cap text (manuscrit) cadevallà?

Diversos biògrafs (Font i Civit, 1988; Artís i Camarasa, 1995; Bolòs, 2000) assenyalen que Font i Quer havia concebut, en els anys trenta, de realitzar, possiblement en col·laboració amb René Maire, una mena de «flora occidental», pariona de la *Flora Orientalis* de Boissier, que havia d'abraçar, si més no, les terres

ibèriques i marroquines, les Balears i la Macaronèsia. La Guerra Civil espanyola devia estroncar definitivament aquest projecte.

Com tothom sap, la vida i l'activitat de Font i Quer van ser dràsticament trasbalsades pel nou règim franquista, que el va acusar d'auxili a la rebel·lió i el va condemnar a vuit anys de presó. Deixat en llibertat condicional el 1941, l'any 1946 el Consell Superior d'Investigacions Científiques el va reintegrar, més simbòlicament que efectivament, a l'Institut Botànic de Barcelona com a encarregat d'una no nada *Flora hispánica*. Però ja abans, cap a l'any 1944, Font i Quer projectà, sota els auspicis o l'encàrrec de l'IEC (i potser amb el suport del seu amic, el realitzador cinematogràfic Delmir de Caralt), una flora dels Països Catalans que, pel que preveia, li ocuparia un mínim de dotze anys. Al cap de quatre anys, sembla que havia redactat tres gèneres (Font i Civit, 1988), però solament va ser publicat un fascicle dedicat al gènere *Scabiosa* (Font i Quer, 1950). Ensenms que aquesta flora extensa, Font s'havia també proposat de publicar un compendi de la flora de Catalunya que havia de sintetitzar i posar al dia la *Flora* de Cadevall. Aquest manual va ser anunciat juntament amb el fascicle esmentat, però no va veure mai la llum. De totes maneres, en començar, Bolòs i jo, a elaborar la *Flora* en quatre volums, existia a l'Institut Botànic un text mecanografiat d'aquell compendi que incloïa unes quantes famílies (entre les quals, per exemple, les cariofillàcies). Jo mateix el vaig utilitzar com a material de partida per a redactar algunes famílies de la flora dels Països Catalans.

LA GESTACIÓ I LES PRIMERES PASSES DE L'OBRA

Mort Font i Quer l'any 1964, sembla que l'IEC no es va veure amb cor de prosseguir una obra tan extensa com la projectada inicialment, malgrat l'interès que hi podien tenir alguns dels seus dirigents, com ara Josep Alsina i Bofill, llavors president de l'Institut, o Antoni Esteve i Subirana, president de la Secció de Ciències.

El mateix any, no sé per quina raó ni per quins camins, les edicions Ariel, llavors en mans de personatges tan coneguts com Antoni Argullós, Josep Calsamiglia i Joan Reventós, es van prestar a publicar una flora que continués els projectes de Font. Inicialment havien pensat, van dir, en una flora d'Espanya o de la península Ibèrica, que hauria d'estar llesta en un breu termini. Ni al doctor Bolòs ni a mi, que ja m'havia demanat de col·laborar-hi, no ens semblava fàcil d'elaborar en poc temps un text prou rigorós i complet sobre un territori que no disposava d'estudis florístics recents prou aprofundits. En canvi, com jo mateix vaig insinuar, realitzar una síntesi de la flora dels Països Catalans semblava en aquell moment força més factible. L'editorial s'hi va avenir, i al final del 1964 ja teníem un contracte per a realitzar una obra d'un miler de pàgines, en un o dos volums, que hauria d'estar

llestia al cap de dos anys. Per tal d'accelerar-ne la redacció, es va convenir que jo seria remunerat per dedicar-hi uns quants matins a la setmana. S'establia que el llibre inclogués una il·lustració per espècie i, si semblava adient, dibuixos de detall i algunes làmines en color. La denominació adjectiva del territori abraçat va oscil·lar entre (Països) Catalàunics, Catalònics i, finalment, Catalans, seguint la nomenclatura que havia rellançat el valencià Joan Fuster. S'esmentaven com a possibles col·laboradors els pocs fanerogamistes barcelonins que eren actius en aquell moment (Antoni de Bolòs, Francesc Masclans i Josep Vives).

Iniciada la tasca, aviat es va veure que el projecte primigeni havia derivat decididament —ara hem de dir sortosament— cap a una flora extensa i detallada, amb l'afegit de mapes de distribució, és a dir, cap a l'obra que Oriol de Bolòs tenia *in mente* i que li devia resultar gairebé indefugible.

Constatada la situació, Ariel va desfer el compromís i vam entrar en un període d'incertesa teòrica, sense, però, que l'obra deixés d'avançar pel camí que havia emprès i que tenia, m'atreviria a dir, predestinat. Ja he comentat, altres vegades, que entre els factors que expliquen la gran feinada feta per Oriol de Bolòs figuren la seva tenacitat i la seva indefallent perseverança.

Va passar una llarga temporada d'inseguretats; i finalment, gràcies als bons oficis de Joan Triadú i havent parlat directament amb Lluís Carulla, cap de la Fundació Jaume I, aquesta institució va assumir el projecte, amb la implicació, òbviament, de l'editorial Barcino, dirigida llavors per Josep M. de Casacuberta i, més tard, per Andreu Morta. L'any 1978 es va signar el contracte definitiu i es van concretar les característiques de l'obra tal com ara la coneixem.

En aquell moment, els dos primers volums de la *Flora* eren ja força avançats. Malgrat el meu justificat escepticisme, es va calcular que aquests volums sortirien l'any 1980 i que els altres dos quedarien enllestits l'any 1982. Val a dir que el convenciment i el coratge amb què Bolòs empenia les tasques solien impedir-li de veure clar l'esforç i el temps que exigirien. Talment com fent observacions i aixecant inventaris al camp no era conscient del temps que passava i acabàvem arribant a lloc a misses dites, ja es veia venir que aquella obra ens faria embrancar per camins més costeruts i molt més dilatats del que ell preveia. Els anys de publicació dels quatre volums de la *Flora* són, en aquest respecte, ben eloqüents.

No cal dir que per a la realització de l'obra van ser essencials les fonts d'informació (principalment herbaris i bibliografia) aplegades en l'Institut Botànic de Barcelona, que va ser el centre d'operacions del projecte.

EL DESENVOLUPAMENT DE LA FLORA (I DE LA *FLORA MANUAL*)

Com he dit altres vegades, la *Flora dels Països Catalans* —la «Flora grossa», per entendre'ns— és bàsicament obra d'Oriol de Bolòs, en el sentit que reflecteix fi-

delment la concepció que en tenia i recull els criteris per ell establerts. La meua comesa va ser la de construir un canemàs primordial, recollir informació bibliogràfica, fer les comprovacions d'herbari més necessàries i, evidentment, aportar-hi alguna experiència personal. Sobre aquest material de partida, ell modificava, completava, ampliava i fixava la versió que considerava definitiva, tot i que aquest procés va desdibuixar-se un xic, com més endavant comentaré, a partir de la meitat del quart volum. En la mecanografia del text original, van treballar-hi sobretot Francesc Masclans i Josep Bou. La preparació i la revisió de l'edició eren assumides pel doctor Bolòs i per mi mateix, bé que les del darrer volum van recaure bàsicament sobre mi.

En aquest punt, em cal introduir alguns comentaris sobre la *Flora manual dels Països Catalans*, familiarment designada com a «Flora petita» o «Floreta» (anàlogament com els britànics parlen de l'*Stace* i el *Baby Stace* per referir-se a les obres florístiques d'aquest botànic anglès). Aquesta obra és, evidentment, una simplificació i una adaptació de la *Flora* grossa. Els seus inicis i la seva elaboració van ser també una mica accidentats i els terminis no se'n van calcular tampoc amb gaire precisió, però en conjunt tant la programació com l'elaboració van resultar prou endreçades. L'edició va ser assumida en principi (l'any 1984) per Ketres Editora, dirigida llavors per Jordi Sànchez i Josep M. Panareda, però a partir del 1989 va fer-se'n càrrec, gràcies a les gestions de Ramon Pascual, l'editorial Pòrtic.

Quan es va decidir d'emprendre aquest manual, els dos primers volums de la *Flora* que li servia de base eren ja publicats i el tercer estava només mig fet. Per no endarrerir la feina, el doctor Bolòs va fer-se càrrec de completar ell sol el volum tercer de la *Flora* grossa (que comprèn totes les simpètals) i jo vaig acceptar de fer una versió simplificada de les monocotiledònies, directament per a la *Flora manual*. Ramon M. Masalles i Josep M. Ninot van confegir tota la part corresponent a les dicotiledònies. A partir d'aquella versió de les monocotiledònies, el doctor Bolòs, que ja n'havia fet prèviament una revisió, va elaborar més tard el text ampliat del quart volum de la *Flora* grossa. Durant aquest procés, va començar a trobar-se afectat per la malaltia que finalment el va fer sucumbir. A penes se n'adonava ningú, però ell ho devia saber i ho devia assumir. Ho dic perquè, a partir de la meitat d'aquell volum, no insistia gaire a revisar els materials originals i tendia, en contra de la seva habitud, a refiar-se més de mi que d'ell mateix. Tot i que anés perdent la lucidesa de què sempre va gaudir, em penso que era conscient del que passava i per això devia actuar de manera, diguéssim, tan conseqüent. No vaig saber adonar-me'n fins que la seva malaltia va resultar ben manifesta.

Capítol un xic a part són els mapes de distribució dels tàxons. A la *Flora* són tractats com una obra dintre d'una altra i s'hi esmenta la col·laboració de Ramon Folch, el qual havia tingut precedentment un paper actiu en les feines de cartografia de les plantes vasculars dels Països Catalans. Per al territori catalànic, els

materials primordials elaborats per mi ja recollien les citacions geogràfiques, essencialment les publicades, que servien per a elaborar els mapes; però també van treballar, durant molt poc temps, en l'aplec de dades corològiques el mateix Ramon Folch i Xavier Llimona. Pel que fa als mapes d'Europa i les terres mediterrànies properes, es pot dir que són obra quasi exclusiva del doctor Bolòs. Els dissenys originals eren passats en net per Josep Nuet, el qual de vegades hi feia millores o hi introduïa algunes noves dades.

Els dibuixos de plantes que no figuraven en la *Flore* de Coste van ser fets, pacientment i meticulosament, per Margarida Masclans, que, d'altra banda, va realitzar les figures de detall que il·lustren la *Flora manual*.

En la correcció lingüística dels textos van intervenir sobretot Roser Latorre i Jordi Alberich, i el vocabulari va ser revisat pels experts Karl Bauch (català-alemany) i Anthony Bonner (català-anglès).

ELS CRITERIS ADOPTATS I ELS RESULTATS OBTINGUTS

Des de bon començament havia quedat ben establert que per a la realització de la *Flora* se seguien les pautes que comento tot seguit.

Començant pel sistema taxonòmic emprat, si a la *Flora* grossa no se'n fa referència, sí que se'n diu alguna cosa en la introducció de la *Flora manual*, quan ja se n'havien sentit algunes crítiques. La major part d'obres semblants aplicaven llavors un criteri restrictiu quant a la sistemàtica dels tàxons, distingint nombroses unitats de nivell específic i evitant d'utilitzar les categories de subespècie i varietat. La *Flora dels Països Catalans*, per contra, va adoptar un criteri sintètic, establint unitats específiques àmplies, subdividides sovint en subespècies i altres tàxons subordinats. Alguns botànics van opinar que aquesta manera de procedir era massa simplista. Segons el meu parer, allò que resulta simple és atribuir, per norma, una categoria específica a tots els tàxons poc o molt destriables. Atès que l'evolució biològica sol ser un procés continu i que, en conseqüència, la diferenciació dels grups taxonòmics elementals sol fer-se seguint un procés gradual, hi ha d'haver forçosament diversos nivells de separació entre aquells. Considerar que hi ha una gradació en les distàncies entre tàxons i distingir, per tant, espècies complexes i, dintre seu, tàxons menys diferenciats és voler afinar més per tal de reflectir la marxa de l'evolució. Que sigui difícil d'aconseguir-ho no treu que no es pugui intentar. Tampoc les separacions entre gèneres i famílies no són sempre fàcils ni ben fonamentades, i els taxonomistes bé que hi apliquen els criteris que els semblen més lògics, amb resultats de vegades força dissemblants, per cert. D'una manera o altra, la *Flora* delimita amb detall els grups taxonòmics més ben definits. Que apliqui la categoria de subespècie a allò que d'altres consideren espècie no és pas essencial. Val a dir que aquest és el criteri que s'ha seguit també en la *Flora* petita,

tot i que en la tercera edició (2005) els grups generalment apomíctics, freqüents sobretot en els gèneres *Alchemilla* i *Limonium*, han estat tractats com a espècies collectives amb microespècies al seu dedins.

El doctor Bolòs tenia ben decidit que les claus de determinació havien de ser contínues i intercalades amb les descripcions dels tàxons a què conduïen. Alguns lectors han dit que ho troben poc pràctic. I també els impressors solien preguntar per què allò que ells denominaven els «títols» (és a dir, els noms dels tàxons) es trobaven al final del text que hi feia referència i no al començament. Però no em negareu que aquesta disposició té també els seus avantatges; només cal deixar de banda rutines i prejudicis i deixar-s'hi portar. Moltes de les claus que jo lliurava al doctor Bolòs, més aviat condensades, eren revisades a consciència per ell i, si calia, remodelades fins que li semblava que incloïen totes les possibilitats i totes les excepcions perquè l'usuari, per poc perspicaç o per indecís que fos, arribés a un resultat segur. Això té l'inconvenient, és clar, que si aquest acaba perdent-s'hi, li costa déu i ajut de tornar-se a orientar, bé que sempre té el recurs de començar de cap i de nou. Un cas a part és la clau general de famílies, en la qual va col·laborar Ramon M. Masalles.

Les descripcions de les plantes no són exhaustives, però afegint-hi els caràcters que s'han anat especificant en les claus al llarg de la determinació, recullen els trets més sobresortints del tàxon implicat. Aquest és un procediment utilitzat en moltes altres obres florístiques. L'inconvenient que té és que si hom llegeix directament la descripció d'un tàxon, obviant les claus, no hi troba els caràcters indicats anteriorment fora d'aquella. També hi ha el risc que, havent-se esmerçat a aplegar, combinant claus i descripció, els caràcters més discriminants d'una planta, al final no quedi especificat algun altre tret important, com pot ser el color de les flors. Em penso que a la *Flora dels Països Catalans* això passa ben clares vegades.

Les mesures especificades en cada descripció i les dades complementàries de forma vital (alçària i període de floració) van ser recollides directament o comprovades fins on era possible.

A sota de la descripció de cada tàxon figuren les dades ecològiques més bàsiques: ambients, substrats i zones fitogeogràfiques on es fa la planta, com també els sintàxons a què va lligada. Segons el meu parer, aquesta és, tal com Bolòs pretenia, una de les aportacions més notables de l'obra. Així ho han reconegut molts geobotànics del país i de fora. Cal lamentar que altres síntesis florístiques semblants, enfocades sobretot vers la taxonomia i la nomenclatura, tractin només secundàriament aquesta informació.

Pel que fa a la distribució de les plantes dins els Països Catalans, les dades especificades per territoris fisiogràfics i per comarques, o per illes en el cas de les Balears, com també les indicacions del grau de freqüència, resulten força més precises que en les flors generals precedents o coetànies.

Quant a la nomenclatura dels tàxons, faré notar —i ja ho havia fet en una altra ocasió— que la tipografia dels noms científics dóna més informació del que pugui semblar a primer cop d'ull. Com és de consuetud, el nom adoptat com a preferent és escrit en negreta i els sinònims, en itàlica. Però entre aquests darrers, es distingeixen noms correctes alternatius i, per tant, utilitzables, escrits fora de parèntesis, i noms incorrectes, enclosos entre parèntesis. Per exemple, l'apartat nomenclatural, tal com està, dóna opció a emprar indistintament *Anemone hepatica* L o *Hepatica nobilis* Schreber (però no *Hepatica triloba* Chaix); semblantment, *Scirpus cernuus* Vahl o *Isolepis cernua* (Vahl) Roem. & Schult. (però no *Scirpus savii* Seb. et Maur.). Crec que molts usuaris no s'han fixat prou en aquesta manera d'especificar els sinònims d'un tàxon.

Els noms catalans de les plantes corresponen, sempre que és possible, a la denominació popular (*dauradella*, *búgula*, *lliri de mar*...); però si no consta cap nom vulgar, se'n proposa un de nou, obtingut per calc del nom científic (*valerianella*, *saxífraga aquàtica*, *lúzula campestre*...) o bé per via pseudopopular (*guixó tuberós*, *lligabosc etrusc*, *abellera fosca*...), en aquest darrer cas acoblant un nom popular amb la traducció d'un epítet científic. No és rar que el nom proposat sigui escollit per tal d'evitar confusions (*brúcol* i no pas *coscoll*, per no trepitjar un sinònim de *garric*; *calabruixa* i no pas *all de bruixa*, per evitar tota confusió amb els veritables alls) o per acostar-lo decididament a la classificació científica (*esteperola* i no pas *romer mascle*, *moixera de pastor* i no pas *maçanera borda*, *pollancre d'Elx* i no pas *om blanc*). En general, cada tàxon porta un sol nom, adoptant la proposta bolosiana que cada planta hauria de tenir una denominació literària única o preferent.

Els dibuixos de plantes són en gran part els que figuraven en la *Flora* de Coste i que van ser reproduïts també en la de Cadevall. Si aquestes il·lustracions ja eren, com algú ha afirmat, antiquades el 1937, reproduir-les en la nova *Flora* hauria estat un anacronisme flagrant. Jo opino, en canvi, que aquests dibuixos, a banda de ser força acurats, expliquen prou bé unes plantes que d'ençà de l'inici del segle xx ben poc deuen haver evolucionat, a part del fet que tornar-los a utilitzar suposava un gran estalvi de temps i de diners. Els tàxons inexistents, o no il·lustrats, en la flora de Coste (cap a un 15% mal calculat) van ser dibuixats, com he dit més amunt, per Margarida Masclans, seguint poc o molt la pauta i l'estil dels altres perquè no desentonessin gaire. Estan identificats amb una lletra ema situada a la part de baix del dibuix.

Els mapes de distribució dels tàxons, un per als Països Catalans i un per a Europa i les terres meridionals properes, és una altra de les grans aportacions de l'obra. En el «Prefaci a l'Atlas corològic» que encapçala el primer volum es remarca que tots aquests mapes són una primera aproximació perfectible i que, sobretot els d'Europa i les terres veïnes, no pretenen ser gaire exactes. Els dels Països Catalans estan basats en les nombroses dades recollides de catàlegs, monografies i no-

tes esparses, de manera que en el moment de fer-los reflectien bé allò que se sabia del tàxon. Els mapes generals també fan servir dades més o menys nombroses i contrastades, provinents de fonts diverses; però sense l'experiència i els coneixements de geobotànica que el doctor Bolòs tenia no haurien resultat pas tan correctes. Alguns botànics espanyols no conceben que amb unes bases d'informació més aviat escasses i poc precises (segurament no tant com ells creuen) es poguessin dissenyar unes àrees ibèriques dels tàxons tan acurades, i més d'un cop m'han pregat que els revelés quines eren les fonts secretes utilitzades per Bolòs per a dreçar-los. Assenyalaré que molts autors europeus encara ara consideren ben útils aquests mapes, com ho prova que hagin servit de material de referència per a l'atles de la flora de les illes Britàniques.

Cal afegir que l'obra conté una interessant «Introducció geogràfica i geobotànica» que fa un resum de la fisiografia, el clima, el substrat, els sòls, la geografia humana i la fitogeografia dels Països Catalans; aquesta darrera és acompanyada d'una «Sinopsi de les comunitats vegetals». També inclou una breu «Història de la florística de les plantes vasculars als Països Catalans».

Finalment, faré notar que la *Flora* grossa té en compte, intencionalment, totes les informacions publicades, tant les antigues com les més recents, però que no més inclou dins el text principal les ben contrastades o molt versemblants. Les dades poc segures i les propostes no acceptades de manera general hi apareixen, si és el cas, en forma de notes o de comentaris addicionals, o bé amb indicacions de dubte o de provisionalitat. Pel que fa a la *Flora manual*, que per principi no entra en gaires detalls ni sol fer ús d'anotacions complementàries, les edicions successives han anat incorporant solament les dades més consistents i introduint-hi les modificacions més inqüestionables; en cas de dubte o d'inseguretat, s'ha optat sempre per deixar les coses tal com estaven fins llavors. Aquesta manera de procedir tan prudent o, si voleu, tan conservadora pot menar a ometre o menystenir dades valuoses, però també evita de pecar per manca de rigor científic o, simplement, de caure en l'esnobisme.

A MODE DE CONCLUSIÓ

L'aportació d'Oriol de Bolòs a la botànica a través de la *Flora dels Països Catalans* ha estat considerable. Hi va dedicar una quantitat ingent d'esforços i hi va treballar durant pràcticament quaranta anys, sense ajut de cap institució, si deixem de banda la seva condició de director de l'Institut Botànic de Barcelona, que li permeté, certament, de treballar amb prou recursos i amb relativa comoditat. Les despeses d'edició de l'obra no van rebre tampoc cap ajuda institucional; sortosament, van ser assumides sense reserves per la Fundació Carulla i, més secundàriament, per alguna altra editorial.

El resultat ha estat, crec jo, molt valuós, tot i que no sóc pas el més indicat per a afirmar-ho. S'ha dit de vegades que aquesta obra és una de les darreres grans síntesis florístiques fetes amb els criteris de la sistemàtica clàssica, i deu ser una mica veritat. També s'ha fet notar que el temps l'ha anat deixant desfasada ja des del moment de la seva publicació. Oh, i tant! Tots els productes contingents, inclosos nosaltres mateixos, així que neixen comencen de morir. Ara, em penso que no m'equivoco si afirmo que la *Flora dels Països Catalans*, amb les virtuts i els defectes que pugui tenir, ha esdevingut una fita inestimable en la revisió i la síntesi dels coneixements naturalístics dels nostres països, i que deurà ser una obra de referència encara durant molts anys més. Hem d'agrair al botànic Oriol de Bolòs que l'hagi fet possible.

JOSEP VIGO

Membre de l'Institut d'Estudis Catalans

BIBLIOGRAFIA

- ARTÍS, M.; CAMARASA, J. M. (1995). «Pius Font i Quer: La maduresa de la botànica catalana». A: CAMARASA, J. M.; ROCA, A. [dir.]. *Ciència i tècnica als Països Catalans: Una aproximació biogràfica*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca.
- BARCELÓ, F. (1878-1881). *Flora de las islas Baleares*. Palma de Mallorca: Gelabert.
- BOISSIER, E. (1867-1884, suplement 1888) *Flora Orientalis*. Ginebra; Basilea; Lió.
- BOLÒS, O. de (1985). *Corologia de la flora dels Països Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Secció de Ciències.
- (2000). *Pius Font i Quer: Semblança biogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Secció de Ciències Biològiques.
- BOLÒS, O. de; VIGO, J. (1984-2001). *Flora dels Països Catalans*. Vol. 1-4. Barcelona: Barcino.
- BOLÒS, O. de; VIGO, J.; MASALLES, R. M.; NINOT, J. M. (1990). *Flora manual dels Països Catalans*. Barcelona: Pòrtic.
- (1993). *Flora manual dels Països Catalans*. 2a ed. Barcelona: Pòrtic.
- (2005). *Flora manual dels Països Catalans*. 3a ed. Barcelona: Pòrtic.
- CADEVALL I DIARS, J. (1913-1937). *Flora de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Amb la col·laboració d'À. Sallent, P. Font i Quer i W. Rothmaler]
- (1919). «Monografía de las criptógamas vasculares catalanas». *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* [Barcelona], vol. 15, núm. 7, p. 1 (221)-32(250).
- COSTA, A. C. (1877). *Introducción a la flora de Cataluña y catálogo razonado de las plantas observadas en esta región*. 2a ed. i suplement. Barcelona: Imprenta Barcelonesa.
- COSTE, H. (1901-1906). *Flore descriptive et illustrée de la France, de la Corse et des contrées limitrophes*. París: Librairie des Sciences Naturelles Paul Klincksieck.
- FONT I CIVIT, E. (1988). «El doctor Font Quer, botànic lleidatà». A: CAMARASA, J. M. [ed.]. *Miscellània homenatge al Dr. Pius Font i Quer*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- FONT I QUER, P. (1934). «Necrologia de Joan Cadevall i Diars». *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* [Barcelona], vol. 23, núm. 18, p. 361-380.

- FONT I QUER, P. (1950). *Flora catalana: Descripció de les plantes que es fan a les terres catalanes i països limítrofs*. Scabiosa L. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FOURNIER, P. (1961). *Les quatre flores de la France*. París: Lechevalier.
- GAUTIER, G. (1898). *Catalogue raisonné de la flore des Pyrénées Orientales*. Perpinyà: Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales.
- KNOCHE, H. (1921-1923). *Flora balearica: Étude phytogéographique sur les Îles Baléares*. 4 vol. Montpellier: Impr. Roumégous et Déhan. [Reed. per Otto Koeltz, Koenigstein, 1974]
- MEUSEL, H.; JÄGER, E.; WEINERT, E. (1965). *Vergleichende Chorologie der zentral-europäischen Flora*. Jena: Fischer.
- WILLKOMM, M.; LANGE, J. (1861-1880). *Prodromus florae hispanicae*. Stuttgart: Schweizerbart.
- TUTIN, T. G.; HEYWOOD, V. H.; BURGESS, N. A.; MOORE, D. M.; VALENTINE, D. H.; WALTERS, S. M.; WEBB, D. A. [ed.]. (1964-1980). *Flora europaea*. 5 vol. Cambridge: Cambridge University Press.